

СУБКУЛЬТУРА

Анатолій В. ФУРМАН, Анатолій ЛИТВИН

Copyright © 2011

СУБКУЛЬТУРА (від *лат. sub* – під та *cultura* – культура; *subculture* – підкультура) – це: а) “система цінностей, уявлень про життя і поведінкові коди, загальна для людей, пов’язаних одним змістом чітко заданого повсякдення” (за Н. Смелзером [8, с. 41]), б) “система переконань, цінностей і норм, які поділяються й активно використовуються явною меншістю людей у рамках певної культури” (за словником (Collins) [2, с. 308]), в) “культура окремої соціальної спільноти (групи, класу, регіону, конфесії тощо), що чимось відрізняється від традиційної культури суспільства” (за коротким енциклопедичним словником під ред. В.І. Воловича [10, с. 612]), г) стиль життя певної соціальної групи, яка має свою відмінну від загальноприйнятої модель поведінки особистості у соціумі в межах домінуючої культури.

Інваріантні складові визначення змісту та обсягу поняття “субкультура” доречно, керуючись вимогами *принципу кватерності* [12], звести до чотирьох (*рис.*), що у взаємодоповненні задають формат соціогуманітарного упредметнення складного суспільного явища, що описується цим поняттям.

Історіогенез поняття. Названий термін існує з того часу, як його в 30-і роки ХХ століття увів у науковий обіг американський соціолог Т. Роззак, і відображає багатоманітність і досі недостатньо визначеного змісту та обсягу поняття “культура”. У 1950 році Д. Райзмен (США) витлумачив поняття “субкультура” стосовно тих груп людей, котрі навмисно обирали стиль і цінності, що властиві меншості. Ретельніший аналіз як аналізованого явища, так і поняття, що стоїть за ним, здійснив Д. Хебдідж у книзі “*Субкультура: значення стилю*” (1981 рік), зауваживши, що субкультура співорганізовує людей зі схожими смаками, яких не задовольняють загальноприйняті стандарти, норми і цінності [13].

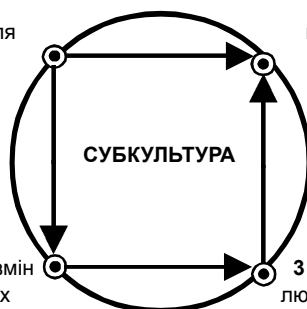
Сутнісна відмінність субкультури від культури стосується ступеня довільності у їх виборі.

Так, говорити про вибір культури неможливо, адже залучення до неї дитини починається без її будь-якої згоди, тоді як входження особи до однієї із субкультур завжди передбачає ухвалення рішення чи навіть прийняття кількох послідовних рішень, які здійснюються свідомо. Інакше кажучи, маємо один із тих нетипових моментів, коли людина вільна вирішувати, через які окуляри їй дивитися на світ, тобто приймати чи ні незвичну систему цінностей. Це означає, що у будь-якому соціальному стані кожна людина належить до якоїсь субкультури, хоча остання здебільшого не має ні самоназви, ні системи символів, що позначають її межі. Вочевидь самоідентифікація і символіка з’являються лише разом із потребою особи швидко та ефективно відрізнити групові дії “своїх” від “чужих”.

У суспільстві будь-якого типу чи виду підлітки взагалі знаходяться в унікальному становищі. Почасти, пристосовуючись до дорослого життя, вони намагаються якимсь чином частково захистити себе від нього й організують самобутні неформальні молодіжні організації. У колективній монографії “*Молодіжна субкультура*” Л. Радзіховський визначає неформальні молодіжні організації як соціально-психологічне явище, що виявляє спробу адаптації молодих людей до тих проблем, з якими вони стикаються у підлітковому і юнацькому вікових періодах [5]. Головними причинами входження підлітків у неформальні молодіжні організації є догматизм, непорозуміння з дорослими, приниження з боку вчителів, шкільна “зрівнялівка”, різноманітні сімейні чи родинні проблеми, пошук довірливого спілкування, бажання самоствердитися й мати авторитет тощо.

Аналізуючи зміст та обсяг поняття “субкультура”, треба враховувати кілька моментів: по-перше, що це завжди частина загальної культури (не виділяючи окремо домінуючу культуру); по-друге, – згармонізована система цін-

1 – локальний сегмент або формовий культурний, що прийнятий певною соціальною спільнотою для свого самоствердження і життєреалізування

2 – спосіб диференціації і наявності культурних змін у часопросторі регіональних та етнонаціональних ментальних структур повсякдення

4 – система настановлень, норм, цінностей і психодуховних форм соціальних груп, організацій чи рухів, що опонує чи є альтернативною традиційній (усталеній) культурі

3 – особлива форма організації та життєдіяльності людей, основний зміст якої полягає у самобутньому баченні та конструюванні довкілля індивідуальним чи колективним суб'єктом когнітивної мислєдіяльності

Рис.

Інваріантні складові змістово-значеннєвого визначення поняття “субкультура”

ностей, санкцій і норм (обов'язково включаючи всі складові соціальних норм – звичаї, традиції, обряди, відповідні закони тощо); потреба, – трансформована мисленням (причому не тільки професійним) система смисложиттєвих орієнтирів особистості та цінностей традиційної, передусім етнонаціональної, культури [див. детально 3, с. 98].

У короткому енциклопедичному словнику (1998 рік) із соціології поняття “субкультура” інтерпретується як:

а) культура окремої соціальної спільноти (групи, класу, регіону, конфесії тощо), що чимось відрізняється від традиційної культури суспільства;

в) специфічний спосіб диференціації регіональних та національних культур;

г) спосіб визначення та опису незначних культурних змін, що відбуваються у межах домінуючої культури;

д) особлива форма організації та повсякденної життєдіяльності людей;

є) сукупність норм і цінностей, що протистоять домінуючій традиційній культурі та інтерпретуються нею як чужа, тобто та, що негативно порушує її цілісність [10, с. 612–614].

У будь-якому разі субкультура – автономне цілісне утворення, що розвивається всередині пануючої культури, визначає стиль життя і мислення її носіїв, відрізняється специфічним набором норм, звичаїв, комплексів, цінностей [9, с. 336]. Примітно, що виникнення субкультури відомий американський футуролог О. Тофлер пов'язує з масштабними історичними змінами суспільства ХХ століття. Зокрема, у книзі “*Футурошок*” він указує на постання *техносупільства* і, як наслідок цього, на

зростання і швидку зміну субкультур [11, с. 226–262]. “Сьогодні сильний удар суперіндустріальної революції, – пише він, – буквально розколов суспільство. Ми примножимо ці соціальні анклавні, клани і міні-культури так само швидко, як тиражуємо автоматичне право вибору... Ми фактично живемо за “субкультурного вибуху” [11, с. 226]. Саме ці слова дуже яскраво описують позицію відомого мислителя не тільки щодо субкультури, а і стосовно вектору розвитку суспільства в цілому.

Наукові підходи і концепції. Загалом О. Тофлер виділяє такі два головних напрями розвитку субкультур: а) зростання вагомості і впливу субкультури у професійному світі (розвиток сфер науки та освіти, поява нових спеціальностей і спеціалізацій сприяє більшому різноманіттю професійної субкультурності); б) урізноманітнення типів гри (під грою він розуміє сукупність розваг, хобі, ігор, видів спорту; тому із збільшенням їх кількості пов'язує зростання рекреативно-гедоністичних субкультур). Крім того, науковець відзначає, що заняття на дозвіллі стануть дуже важливою основою соціально-психологічних відмінностей між людьми, оскільки саме суспільство міняє орієнтацію від роботи у бік найбільшої участі кожного його члена в дозвіллі. Мовиться насамперед про молодіжні субкультури, подружні клани (розподіл на субкультуру за сексуально-сімейною лінією, утворення нової субкультури на основі подружнього статусу) і про субкультуру андеграунду [11, с. 227–237].

Ґрунтовне пояснення субкультурних засад поведінки молоді дає запропонована Т. Парсонсом *теорія соціалізації*, точніше, та її частина, в якій теоретично осмислюються со-

ціалізуючі ролі “рівних груп”. Причиною виникнення молодіжної субкультури тут визнаються масштабні історичні зміни, що відбулися в ХХ столітті. Поведінка молоді витлумачується з допомогою концепту “аномія”. Його основний зміст фіксує той стан, у якому цінності і норми вже більше не діють як показники належної поведінки, а тому втрачають свою значущість. Навчання й освіта стають усе більш тривалими, і в період, що визначається як зрілість, молодь приходить, залишаючись залежною від сім’ї. Водночас центральне місце у її життєздійсненні вже відіграють “групи ровесників”. Причина протесту молоді наявному соціумі та її протистояння світу дорослих головно пов’язана з “нетерпінням” зайняти місця батьків у соціальній структурі, котрі якийсь час ще залишаються заповнені. О. Омельченко для сутнісного визначення молодіжної культури вводить у науковий обіг поняття “*молодіжний мейнстрім*” – позначення культурної молодіжної більшості, “нормальної”, “звичайної” молоді, конформістськи налаштованої стосовно соціальних норм. Це поняття допомагає відокремити зазначену групу молоді від “субкультурників”, “неформалів”, а тому слушно застосовується в контексті висвітлення культурно-стильових переваг окремих груп населення [6, с. 25]. Надалі, при зверненні до молодіжної субкультури, нами буде підтверджена евристичність цього терміна.

В антропології, соціології, педагогіці, культурології, кримінології поняття про субкультуру з часом набуло функцій нового еталону вимірювання соціального життя молоді. Уже сам термін, як вважалося, підкреслює андеграундний характер культурних формувань молоді та їх істотну відмінність від пануючої культури. Згодом найяскравіші субкультурні ідентичності придбали свої імена – “хіпі”, “панки”, “рокери”, “готи” та інші. Ставши публічними, демонстративно показуючи свою епатажність, їхня субкультура почала розглядатися головно як небезпека. Не дивлячись на відсутність прямих політичних виступів, про ці та інші субкультурні організованості говорили як про *контркультури*, що готові до здійснення заколоту проти всього суспільного устрою. Спочатку теоретичне осмислення нових видів молодіжної активності не виходило за рамки звичних конструктів девіантної поведінки, адже дії молоді були доволі незвичними, що буденно асоціювалося з відхи-

ленням від норм. Але з часом учені звернулися до пояснення соціально-економічних і психокультурних джерел *субкультурної творчості*, до визначення тимчасових територіальних, суспільно-політичних просторів, що сприяють розквіту цієї творчості, виявленню механізмів і способів такого роду ідентифікацій, причин нерівномірного долучення юні до субкультурних соціоструктур.

Утворення субкультур виражало суспільну потребу в диференціації духовного життя і повсякденного поведіння загалом, у виробленні більш адекватних форм поведінки і діяльності, що відповідає або типу професії, або особливим соціально-культурним умовам, або новим запитам розвитку. Наприклад, Н. Смелзер у підручнику “*Соціологія*” (1998 рік) наводить такі чинники, що впливають на формування субкультури: соціальний клас, етнічне походження, релігія і місце проживання [8, с. 61]. Очевидно, що соціальною базою формування субкультури можуть бути також вікові групи, соціальні прошарки, великі неформальні об’єднання. Розрізняють офіційні й неофіційні субкультурні утворення. До того ж сучасна субкультура є специфічним способом диференціації розвинених національних і регіональних культур, у яких, поруч з основною або класичною тенденцією, існує низка своєрідних культурних утворень, організованостей, що як за формою, так і за змістом відрізняються від провідної культурної традиції, а також за існуючим у той же час прямим генетичним породженням останньої.

Субкультура передбачає обов’язкове вироблення власного групового світогляду, опозиційного (не обов’язково ворожого) світоглядам інших соціальних груп чи поколінь, і своєрідних манер поведінки, стилів одягу і зачіски, форм проведення дозвілля тощо. Формат використання цього терміна не припускає тільки того, що субкультура неодмінно конфліктує з панівною в суспільстві культурою. Вона покликана тримати соціокультурні ознаки у певній ізоляції від “іншого” культурною нашарування. У багатьох випадках більшість суспільного загалом ставляться до представників субкультури з несхваленням, недовір’ям і навіть побоюванням. Але іноді група активно прагне виробити норми чи цінності, які суперечать основним аспектам домінуючої культури. На основі таких норм та цінностей і постає *контркультура* як соціальне явище. Вартості останньої можуть бути причиною тривалих і не-

розв'язних конфліктів у конкретному соціумі, котрі почасти проникають у саму пануючу культуру – головним чином через ЗМІ, де вони стають менш виразними, тому згодом втрачають привабливість для контркультури і, відповідно, перестають бути загрозою для пануючої культури (яскравим прикладом тут є розповсюдження елементів субкультури хіпі в домінуючій культурі США у 60-х роках ХХ століття). Інколи групи, які перебувають у невігідному, нерівноправному положенні в суспільстві або тимчасово позбавлені вільного доступу до культурної спадщини і можливостей для саморозвитку, продукують спрощені форми культури, що замінюють її нормальні, природні формовияви і так чи інакше протистоять сфері чинної культури як цілісності. Такими, скажімо, є *субкультури* злочинних груп та організацій типу мафії, субкультури релігійних сект ізольованих утопічних комун. Молодь розвиває власну субкультуру (зокрема, створює свою жаргонну мову, моду, музику, етичний клімат), причому в окремих випадках більш багату, ніж культура дорослих. Її особливості пояснюються, з одного боку, надлишком життєвої енергії, багатством дієвої уяви у молоді, а з іншого – відсутністю у більшості її представників економічної і соціальної самостійності.

Типи, рівні, аспекти і стилі субкультури.

Відмінність соціальних типів культури простежується як у повсякденному житті – манерах, нормах, інтересах, мові, так і в духовних цінностях та ідеології. У зв'язку з цим виділяють *різноманітні субкультури*: “культуру бідних” і “культуру багатих”, “культуру національних меншин” і “культуру титульної нації”, “культуру спілкування” загалом і “культуру спілкування жаргонами” зокрема і т.ін. У цілому субкультурні відмінності в сучасному суспільстві первинно визначаються національністю, регіоном проживання, родом занять, статтю, віком, соціально-класовими та індивідуально-психологічними відмінностями між людьми. Субкультури можуть відноситися до інститутів виробництва, освіти, управління тощо. Особливу увагу серед їх багатоманіття викликають різні *нонконформістські типи відносин молоді до суспільства, дисидентські та альтернативні рухи*, котрі різняться як за класовою ознакою (робоча молодь або “богема”), так і стосовно перспектив суспільного розвитку (“рух зелених”, скінхеди, волонтери тощо). До субкультур належать й *міграційні групи* з

чужорідного етнічного середовища, нетрадиційні релігійні угруповання тощо.

У контексті дослідження субкультури наявна спроба вивчити *мовні відмінності*. Наприклад, У. Лабов (1970 рік) виявив, що вживання нестандартної англійської мови дітьми з негрівського гетто аж ніяк не вказує на їх “мовленнєву неповноцінність”. Він вважає, – говорить Н. Смелзер, – що негрівські діти не обділені у спілкуванні, як діти білих, просто вони вживають дещо іншу систему граматичних правил; за багато років ці правила укорінилися у субкультурі негрів [9, с. 61]. Інший важливий момент у розумінні субкультурного стилю – *одяг*. Зважаючи на проблематичність комфортного та красивого одягнення, одяг – це не просто набір речей, що лежать на людині, а щонайперше своєрідна соціальна шкаралупина, тобто система сигналів і маркерів, за допомогою яких особа повідомляє світ про свою приналежність до тих чи інших груп і спільностей. Отож стиль одягу слугує також індикатором *стилю життя*.

Використовуючи смелзерівський підхід чотирьох рівнів соціологічного аналізу соціальної реальності, змістова характеристика субкультури має такий вигляд (*див. табл.*).

К. Мангейм констатував, що субкультури, хоч і поновлюються постійно в історії, головню відображають процес перебігу пристосування юні і молоді до пануючої культури. У такому витлумаченні вони позбавляються свого перетворювального потенціалу. Безперечно, субкультури – епізод в історичному становленні культури, а тому цікаві тим, що виявляють певне, здебільшого скороминуще, відхилення від головного шляху її розвитку. В будь-якому разі поняття “субкультура” уможливує вивчення процесів диференціації та інтеграції культури, що відбуваються під впливом урбанізації, професіоналізації численних соціальних груп, посилення соціальної мобільності, що закономірно приводить до більш-менш явного відходу нового покоління від культурних традицій [4]. Проте очевидно, що деякі стабільні, незмінні риси *молодіжного мейнстріму* існують, хоча кожне нове покоління молоді вступає у життя із самостійним ставленням до культури, котру буденно підтримує, реалізуючи власні моделі поведінки, самовираження і самоствердження.

Отже, є підстави *соціально субкультуру* розглядати у двох аспектах – *соціокультурному і психокультурному*. У першому вона

Таблиця

Змістова характеристика рівнів субкультурного упередження залежно від організації соціологічного знання

Рівні організації соціологічного знання (за Н. Смелзером [див. 7])	Змістова характеристика субкультурного упередження
Мікросоціологія (конкретне)	<ul style="list-style-type: none"> - особа задоволена/незадоволена своїм матеріальним, духовним чи соціальним становищем у суспільстві; - вироблення індивідуального (особливого) порівняно з іншими смаку; - ідентифікація та взаємодія із собі подібними суб'єктами життєдіяльності (міжособистісна взаємодія); - створення "ми-групи"
Мезосоціологія (одиничне)	<ul style="list-style-type: none"> - група як головна зв'язуюча ланка у субкультурі; - неформальні організації об'єднуються для утворення авторитету, іміджу; - суспільні рухи створюються для реалізації своїх "програмних" цілей (байкери, репери, рокери тощо); - інституції розглядаються як набір самостійно вироблених цінностей і використання їх групами у повсякденному житті
Макросоціологія (особливе)	<ul style="list-style-type: none"> - диференціація веде до об'єднання (роз'єднання) різних соціальних груп; - соціальні групи зростають або зменшуються кількісно та якісно, структурно і функціонально; - зростає самовизначення і самосвідомість членів групи; - створюються нові субкультурні організованості
Глобальна соціологія (загальне)	<ul style="list-style-type: none"> - економічно розвинуті країни підштовхують різноманітні інституції до утворення субкультурних сегментів в етнонаціональних соціумах; - демократичні процеси, які відбуваються у країнах, сприяють розвитку багатоманіття субкультур; - інтеграційні процеси на рівні міжнародної спільноти стимулюють розвиток різноманітних субкультур; - розвивається інвайронментальна соціологія, яка обґрунтовує творення нових субкультур

формовиявляється або як молодіжний мейн-стрім (переважаючий напрям у якійсь галузі, наприклад, науковій, освітній, соціальній для визначеного відрізка часу), тобто як самотутня культура певної соціально-демографічної групи, або як *молодіжна субкультура*, себто як самокультурні утворення всередині самого молодіжного доквілля. У другому аспекті досліджуваній субкультурі, зважаючи на тимчасові феноменологічні рамки соціальної дії молодіжної субкультури, властиві дві тенденції розвитку: а) окультурення психологічних властивостей молоді як аномальний шлях її усупільнення та б) оновлення і збагачення етнонаціональної культури, у тому числі й психодуховними засобами (бажання, вірування, кохання, тощо).

Сучасна молодіжна субкультура – це психозмістовно вже не субкультури другої половини ХХ століття з їх чітко окресленими межами і помітним відчуженням від старшого поко-

ління, від його цінностей і норм, а деяке поле міжгрупової взаємодії у рамках домінуючої культури. У цьому аналітичному форматі найевристичнішою видається *стильова концепція* субкультури, що найбільший розвиток отримує в роботах М. Брейка. Відповідно до її засадничих постулатів основними компонентами субкультурного стилю є манери, сленг та імідж. *Манери* – правила чемності, ввічливості й толерантності, що прийняті в суспільстві, *сленг* – це набір особливих слів або нових значень, поширених у різних людських об'єднаннях, *імідж* – зовнішній образ (одягу і речей, міміки, поз і жестів) та внутрішній, який неможливо побачити, але який відчувається і дуже впливає на сприйняття людини навколишніми. Причому важливим для формування стилю є чітке розмежування дозвілля і роботи. Стиль допомагає соціальному акторові приєднатися до символічної групи, ідентифікація з якою відбувається поза класовою приналежністю. Мис-

тектву стилю навчаються у соціальній взаємодії із значущими суб'єктами іншої субкультури, а його презентація вимагає від особи того, що в театрі називають "поставою" – здатністю не лише мати, а й уміти носити костюм і правильно користуватися голосом для створення щирого іміджу. Відтак стиль на рівні субкультурної дії – це спосіб саморепрезентації актора, який використовує одяг та аксесуари, взяті з контексту пануючої моди, і перекладає їх на рівень символічної риторики [1]. Із цього витлумачення очевидно, що субкультура як психокультурне явище має принципово немасовий характер, і тому вона не може стати загальним захопленням, а є лиш проявом окремої соціальної позиції, самобутнього світогляду.

Перспективи. Евристичними напрямками наукового осмислення субкультури як унікального психосоціального явища сучасної цивілізації є: по-перше, *вітакультурний підхід* до соціально-психологічного пізнання і проектування субкультурних утворень, що розширює пояснювально-прогностичні межі існуючих теоретичних концепцій, моделей, схем завдяки відрефлексуванню неявних форм, методів, механізмів та засобів як життя, так і культури; по-друге, *психософія* субкультурних ідентифікацій та відмінностей, що уможливорює ґрунтовніше пізнання генези, закономірностей розвитку і функціонування, а також глибинної діалектики матеріального (тіло) та ідеального (душа, дух), тобто взаємозбагачувального впливу тілесного і духовного у самопізнанні та самовираженні людини як усупільненої та окультуреної істоти, котра прагне залишатися індивідуально цілісною і неповторною; по-третє, *вчинковий принцип*, що, маючи архетипічне підґрунтя й становлячи центральну ланку теоретизування в лоні канонічної психології (Володимир Роменець), дає змогу досягнути субкультурні діяння як повновагомий учинок у просторово-часовому розвитку його

основних компонентів – ситуації, мотивації, вчинкових дії і післядії; по-четверте, *кроскультурні дослідження* субкультурних інваріантних моделей і способів поведінки, котрі не лише опонують традиційній культурі, а й продукують нові ідеї та стимулюють поступ культурного розвитку соціальних груп, етносів, націй.

1. Александрович Г.С. Молодежь Запада: пути и судьбы. – Л.: Лениздат, 1977. – 246 с.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins): Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – Т.1(А-О). – 544 с.; Т.2 (П-Я). – 528 с.
3. Борінштейн Є.Р. Природа субкультурного феномена в сучасних трансформаційних умовах України // Грані. – 2004. – №1 (33). – С. 98–102.
4. Мамбетова Я. Игровая площадка: (о российских молодежных субкультурах: хипстеры, растаманы, ролевики // Знамя. – 2009. – № 7. – С. 200–205.
5. Молодежная субкультура: Коллективная монография / Науч. ред. Н.А. Победа. – Одесса: Астропринт, 1999. – 284 с.
6. Омельченко Е.Л. Молодежь: открытый вопрос. – Ульяновск: Изд-во "Симбирская книга", 2004. – 184 с.
7. Смелзер Н. Проблемы социологии. Георг-Зимелівські лекції, 1995: Перекл. з англ. В. Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2003. – 128 с.
8. Смелзер Н. Социология: Пер.с англ. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
9. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, В.Л. Евелькин и др. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1102 с.
10. Социология: короткий энциклопедический словарь / Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
11. Тоффлер О. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997. – 464 с.
12. Фурман А.В. Идея професійного методологування: Монографія. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
13. Хебдидж Д. Субкультура: значение стиля // Теория моды: одежда – тело – культура. – Зима 2008–09. – №10. – 368 с.

Надійшла до редакції 25.03.2011.